

O'ZGA TILLI GURUHLARDA IZCHIL RUS NUTQIDA KEYS SHAKLLARIDAN FOYDALANISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK ASOSLARI

*Ziyayeva Xushnudabonu Ilxomjon qizi
Qo'qon davlat pedagogika instituti 1-kurs tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zga tilli maktablarda rus tili o'qitish metodikasi va texnologiyalari yoritilgan. Shu bilan bir qatorda o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini shakllantirishning psixologik va pedagogik asoslari berilgan.

Kalit so'zlar: keyslar, nutqiy ko'nikmalar, psixologik asoslar, pedagogik asoslar, nutq mexanizmlari, semantika, grammatika.

So'nggi paytlarda maktabda rus tilini o'qitishda kommunikativ yo'nalish katta rivojlanishga ega bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati ta'limning amaliy yo'nalishidir. Muloqot ko'nikmalarini shakllantirish uchun o'quv jarayonida og'zaki muloqot uchun sharoit yaratish kerak. Boshlang'ich milliy maktabda rus tilini o'rgatishda maktab o'quvchilarining ona tili darslarida olgan bilimlariga tayanish, shuningdek, o'quv jarayonida ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olish kerak. O'quvchilarga ona tiliga o'rgatishda bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Ikkinchi tilni amaliy assimilyatsiya qilish jarayonida ularning ongida ikki til tizimi o'zaro ta'sir qiladi, bu esa ikkinchi tilda nutqni idrok etish va uni ishlab chiqarishda ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bolalar rus nutqini ona tili prizmasi orqali qabul qiladilar.

Ma'lumki, ona tiliga xos bo'lmagan nutq birliklarini idrok etish va ko'paytirish psixofiziologik tomondan juda murakkab jarayondir, chunki bolalar nutq apparati nutqni o'z ona tili qonunlariga muvofiq loyihalash uchun ishlatiladi. til. N.N.Jininning fikriga ko'ra, «... turli tillarda nutq mexanizmlari hayot davomida shakllanadi».

Shu munosabat bilan shuni ta'kidlash kerakki, rus bo'lmagan maktab o'quvchilarining izchil nutqida holatlar shakllarini idrok etish va takrorlash ko'nikmalarini rivojlantirish katta qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lsa-da, boshlang'ich maktab yoshi ikki tillilikni shakllantirish uchun eng qulay davr hisoblanadi.

Rus tilining amaliy shakllarini o'zlashtirish uchun o'quvchilar so'z birikmalarining yangi shakllarini, iboralar va jummalarni qurishlari kerak. Keys shakllarini o'rgatishning birinchi bosqichida ikki tillilar so'zlarni bog'lash tajribasiga tayangan holda, o'z ona tili qonunlariga muvofiq nutqni qurishda ushbu shakllardan foydalanadilar. Bu rus tilidagi so'zlarning aloqasini shakllantirishda doimiy xatolarga olib keladi. Yangi nutq birliklarini (og'zaki iboralar va holatlar shakllari) dastlabki assimilyatsiya qilish jarayonida o'quvchilar o'z nutqlarini ona tili qoidalaridan farq qiladigan rus tili qonunlariga muvofiq shakllantirishlari kerak. Rus bo'lmagan maktabning boshlang'ich sinf o'quvchilarining izchil nutqini shakllantirishda ishtirok etgan psixologlarning tadqiqotlariga asoslanib, kichik yoshdagi o'quvchilarning rus nutqini shakllantirishning ma'lum bir ketma-ketligini ajratib ko'rsatish kerak:

- so'zlarning bog'lanish xususiyatlarini, hol shakllarining ma'nosini, ularning asosiy so'zlarga bog'liqligini bilish;

- ibora va uning tarkibiy qismlarini sintez qilish; hol shakllarini so'zlarning grammatik ma'nolari va semantikasini farqlash vositasi sifatida o'zlashtirish;

- gaplar darajasida sintez qilish, har xil turdagi gaplarga hol shakllarini kiritish. Bunday operatsiyalarni ona tilida bo'lmagan holda amalga oshirayotganda, ikki marta almashtirish usullarini bajarish kerak bo'ladi.

Shunday qilib, nutqda ruscha kelishiklar (padej) qiymatlari shaklida amalga oshiriladigan grammatik shakllar so'zlarni bog'lash va ma'noni ajratish funksiyalarini bajara boshlaydi. Dastlab, yangi grammatik ma'nolarni o'zlashtirish o'quvchilar uchun mavjud bo'lgan so'zlarning bog'lanish shakllari, ularning ma'nolari (o'quvchilarning rus va ona tillarining holatlar shakllari teng) bilan solishtirish orqali amalga oshiriladi. Rus tilidagi iboralar va jumladagi holat shakllarini dastlabki idrok etish jarayonida o'quvchi bir ma'noni boshqasidan ajrata olmaydi. Ona tili malakasi ta'sirida o'quvchilar tomonidan holat shakllaridan foydalanishda o'ziga xos xatolar yuzaga keladi. Misol uchun, Biz yo'l bo'ylab yurdik. Mushuk yo'lga chiqdi. Ikki tilli (o'zbek-rus) rus tilidagi nutqini taqqoslash hol shakllarining umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, tillararo sintaktik aralashuvni bartaraf etish asosida izchil rus nutqining shakllanish ketma-ketligini aniqlash imkonini beradi.

O'zbek boshlang'ich maktab o'quvchilarining rus tilidagi nutqini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bolalar har doim ham nominativ va ayblov shakllarini, masalan, matn ustida ishlashda to'g'ri ajrata olmaydilar.

Mushukcha yo'lga chiqdi, sayr qilish uchun, isinish uchun, mo'ylovli og'zini yaladi, baxmalini orqasiga burdi. (Yu. Moritz) o'quvchilar ajratilgan so'zlarning kelishigini (padejini) aniqlashda qiynalardi.

Rus nutqini idrok etishda o'quvchilarning morfologik va sintaktik xatolari maktab o'quvchilarida rus tili normalariga mos keladigan so'zlarning aloqalarini o'rnatish uchun etarli darajada shakllanmaganligining natijasidir. Buzilishni tuzatish uchun iboraning shakllarini tanish standart bilan solishtirish orqali o'zgartirish va normaga muvofiqligini nazorat qilish kerak. Xuddi shunday teskari nazorat impulslari nutq organlarining butun tizimidan markazga o'tadi, bu erda asosiy so'zning leksik-semantik xususiyatlariga, nutq organlarining qaysi pozitsiyasida norma buzilganligiga qarab o'ziga xos o'zgarishlar hisobga olinadi. Shuni ta'kidlash kerakki, ba'zi holatlar shakllari bolalar tomonidan osonroq o'zlashtiriladi, boshqalari esa ancha qiyin. Bundan tashqari, bir xil qurilishning qiyinligi yoki foydalanish mumkinligi uning o'xshash ona tilidagi konstruksiyalarga nisbatan o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq. Masalan, ko'makchili qo'shma gaplarni o'zlashtirib olish, bosh gap bo'lmaganlarga nisbatan ancha qiyin, chunki o'quvchilarning ona tilida bosh gap gap bo'lagi sifatida o'rganilmaydi. Erta bolalik davrida ikki tillilikning izchil shakllanishi uchun atrof-muhit ta'sirini hisobga olish kerak. Shu bilan birga, bolalar tafakkurining rivojlanish qonuniyatlari va bola shaxsini shakllantirish nutqni rivojlantirish omili uchun katta ahamiyatga ega ekanligiga e'tibor qaratish lozim. Psixologlarning ikki tillilik hodisasi haqidagi qarashlarini tahlil qilib, L.S. Vygotskiyning ta'kidlashicha, u Eynshteyn va boshqa olimlar ta'kidlagan zararli ta'sirga ega bo'lmasligi mumkin. "Bilinguallik ona tilida nutqni rivojlantirishda ham, bolaning umumiy intellektual o'sishida ham qulay omil bo'lishi mumkin, bu ona tilini o'rgatish amalga oshiriladigan pedagogik sharoitlar bilan bog'liq. Pedagogik ta'sir, ta'limning rahbarlik roli hech bir joyda bolalar nutqining butun taqdiri va bolalarning intellektual rivojlanishi uchun, bolalar populyatsiyasining ikki yoki ko'p tilliligi kabi hal qiluvchi ahamiyatga ega emas». Psixologlar va metodistlar ikkinchi tilni o'rgatish uchun eng maqbul bo'lgan boshlang'ich maktab yoshi ekanligini isbotladilar, bu bolalar nutqi, nutq apparati va bolalar psixologiyasining rivojlanish tabiati bilan bog'liq.

Rus tilida nutqning rivojlanishi qanday sodir bo'ladi? Maktabda tilni o'rgatishda nutqning shakllanishi ikki yo'nalishda amalga oshiriladi:

- 1) til tizimini, uning adabiy me'yorlarini bilish orqali;
- 2) muloqot nuqtai nazaridan stixiyali nutq asosida tabiiy ravishda yuzaga

keladigan nutqni rivojlantirish orqali.

Nutqni rivojlantirish darslarida siz qo'llab-quvvatlovchi so'zlar bilan ishlashingiz mumkin, rasmdagi miniatyuralar, berilgan mavzu bo'yicha insholar, maqol bo'yicha insholar, o'qiganlarga o'xshash, o'quvchilarning kuzatuvlariga ko'ra, do'stingizga yoki do'stingizga xat yozishingiz, boshida insho yozishingiz mumkin. Yuqorida tavsiflangan mashqlar mening rahbarligim ostida amalga oshiriladi, o'quvchilarning mustaqillik darajasi doimiy ravishda oshib boradi. O'quvchilar materialni etarlicha qattiq o'zlashtirganda va tegishli ish turini bajarish uchun «texnikani» o'zlashtirganda, o'quvchilarga uyda shunga o'xshash vazifalar taklif etiladi. Yaxshi insho yozishda nutqni tahlil qilish, umumlashtirish, mantiqiy jihatdan to'g'ri, aniq va hissiy jihatdan qurish qobiliyati zarur. Shuning uchun biz ularga nutq faoliyatini rivojlantirishga yordam berishimiz kerak. «Nutq faoliyati» - bu turli xil aloqa vaziyatlarida odamlarning o'zaro ta'siri paytida til vositalari yordamida amalga oshiriladigan bayonotlarni yaratish va idrok etishning faol, maqsadli jarayoni.

Inshoga tayyorgarlik bosqichlari:

1) nutq holatini yaratish. Maqsad - motivni yaratish, zarur hissiy kayfiyatni ta'minlash, ishga qiziqishni uyg'otish, kuzatuvlarni tashkil etish, vaziyatning vazifalari va shartlarini muhokama qilish;

2) oldindan tayyorgarlik. Maqsad - keyingi ish uchun asos yaratish, zarur bilim va taassurotlarni to'plashni tashkil etish;

3) insho yozish.

Maktab yoshidagi o'quvchining o'ziga xos xususiyati - idrokning pokligi va tezkorligi. O'quvchilarning tasavvurlari, ixtiro qilish qobiliyatlari va yozish zarurati g'ayrioddiy va boy. V.A.Suxomlinskiy shunday deb yozgan edi: «ertak, fantaziya, o'quvchilar ijodidagi takrorlanmas o'yinlar o'quvchining qalbiga haqiqiy to'g'ri yo'ldir».

Ertaklarni tuzish o'quvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga foydali ta'sir ko'rsatadi, ularni tabiatga yaqinlashtiradi, kuzatish va qiziqishni rivojlantiradi, yaxshi his-tuyg'ularni tarbiyalaydi, o'quv jarayonini jonlantiradi va qiziqarli qiladi. Ertaklarni yozishda o'quvchilarning so'z boyligi kengayadi. O'quvchilar o'z fikrlarini yozma ravishda bayon qilishni o'rganadilar. O'quvchilarning ertaklarga bo'lgan qiziqishi ayniqsa katta, bu ertak dunyosidagi harakatlar va harakatlarning cheksiz erkinligi bilan izohlanadi.

Nutqni rivojlantirish darslarida ish turlari.

1. Erkin yozish - o'zingiz xohlagan narsani yozing! Yuqorida aytilganlarni takrorlashda tanbeh olish xavfi ostida, men ushbu turdagi ish nutqni rivojlantirish uchun juda muhim ekanligiga yana bir bor e'tibor qaratmoqchiman.

2. «Mening kundaligim» - hozir eslagan narsalar haqida yozing. Ushbu turdagi ishlarni bajarish turli odamlarning nashr etilgan kundaliklari yoki adabiy qahramonlarning kundaliklari bilan tanishish orqali rag'batlantirilishi mumkin.

3. «Fantaziya-rasm» - yo'q rasmni so'zlar bilan tasvirlab bering, uni faqat siz tasavvuringizda ko'rasiz. Agar yozilgan narsa yangi va ifodali bo'lsa, so'zlar rasmga kiritilishi mumkin.

4. Professional rassomlarning rasmlari reproduksiyalari bo'yicha san'at galereyasiga ekskursiya. Ekskursiyaning holati rasm bo'yicha kompozitsiya kabi janrni hayotga yaqinlashtiradi.

5. Doskada chizilgan rasmlar bo'yicha multfilm ssenariysi o'spirinning rasmni jonlantirish va insho-tavsif o'rniga insho-rivoyat yozish ehtiyojini qondiradi.

6. Musiqiy kompozitsiya.

1-variant - tinglangan musiqiy asar taassurotlari ostida ongingizda paydo bo'ladigan tasvirlarni tasvirlab bering.

2-variant - filmdan, spektakldan (mavjud yoki siz ixtiro qilgan) parchani ijro etish, unga hamroh bo'lgan musiqa bo'lishi mumkin.

7. Insho - bir kun oldin yozilgan taqdimot yoki diktantning davomi.

8. Insho - bir vaqtlar yozilgan diktant yoki taqdimot asosida uyushmalar.

Ma'lumki, o'rta maktab o'quvchilarining e'tibori beixtiyor, etarlicha barqaror emas, hajmi cheklangan. Shuning uchun o'quvchini o'qitish va tarbiyalashning butun jarayoni diqqat madaniyatini tarbiyalashga bo'ysunadi. Etarlicha rivojlangan nutq bilan o'quvchilarga matnni tinglash paytida rasm chizish texnikasini taklif qilish mumkin (eslatma - eskiz), bu uslub e'tiborni, xotirani, fikrlashni rivojlantiradi, ijodkorlik uchun zarur shart-sharoitlar paydo bo'ladi. Eskizlar bo'yicha taqdimotni o'rgangan o'quvchilar va insho elementlari bilan taqdimotni o'qitish bosqichida faol o'quvchilar bo'lishadi.

O'quvchilar taqdimotni yozishda boshdan kechirgan qiyinchiliklar tajribasini umumlashtirib, men taqdimotni o'qitishning quyidagi algoritmini tanladim:

- o'qituvchi tomonidan matnni birinchi o'qishdan faol tinglashni boshlang;
- har bir jumлага eslatma so'zlarini yozing;
- takliflar orasida qo'shimchalar uchun ikki qatorli oraliq qiling;
- birinchi faol tinglashni tugatgandan so'ng, ko'zingizni yuming va matnni o'qiyotganda paydo bo'ladigan xayoliy rasmlarni xotiradan tiklang;
- ularni varaqning orqa tomoniga yasab, o'zingizga rasm yoki diagramma bilan yordam bering;
- so'zlardan barcha jumalarni tuzing;
- o'qituvchi tomonidan matnning ikkinchi o'qilishini faol tinglang, siz qoldirgan satrlarga o'zgartirish va qo'shimchalar kiriting;
- qoramada taqdimot ustida ishlashni tugating, yozilganlarni o'qing, xatolarni tuzating.

Ikkinchi tilni o'zlashtirish mexanizmi ona tilini o'zlashtirish mexanizmidan ko'p jihatdan farq qiladi. Bola o'z ona tilini ongsiz ravishda o'rganadi. Bola ona tilini o'zlashtirishni alifboni o'rganish, o'qish va yozish, so'zlarning ma'nosini aniqlash, grammatik qoidalarni o'rganish va ona tilini o'rganishda bo'lgani kabi ongli ravishda nutq shakllarini qurish bilan boshlamaydi. L.S. Vygotskiy shunday deb yozgan edi: «Birinchi holatda, nutqning elementar xususiyatlari avvalroq paydo bo'ladi va faqat keyinroq tilning fonetik tuzilishini, uning grammatik shakllarini va nutqning o'zboshimchalik bilan tuzilishini bilish bilan bog'liq bo'lgan murakkab shakllari rivojlanadi». Mordoviya maktabining o'quvchilari bir vaqtning o'zida ona va rus tillarini o'rganishadi, bolalar erta bolalikdan gapirish va fikrlashni o'rgangan ona tilini bilgan holda maktabga kelishadi. Ona tili darslarida o'quvchilar rus nutqi madaniyatini tushunadilar: o'z fikrlarini ifoda etish qobiliyati yaxshilanadi, so'z boyligi boyitiladi, ona tilining sintaktik tuzilishi o'zlashtiriladi, nutqning stilistik tomoniga qiziqish uyg'otiladi va imlo ko'nikmalariga ega bo'ladi. Bularning barchasi muvaffaqiyatli o'rganishga va boshqa fanlarga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Хушнудабону Илхомжон Кизи Зияева (2023). РЕЧЕВАЯ СИТУАЦИЯ И УЧЕБНАЯ РЕЧЕВАЯ СИТУАЦИЯ. Academic research in educational sciences, 4 (KSPI Conference 1), 261-264.

2. Khushnudabonu, Z. (2022). METHODS AND TECHNIQUES FOR ENHANCING THE INTERCULTURAL COMMUNICATION ACTIVITIES OF

STUDENTS IN THE STUDY OF A FOREIGN LANGUAGE. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 2(09), 29-31.

3. Зияева, Х. Методы и приемы активизации межкультурной коммуникативной деятельности учащихся при изучении иностранного языка / Х. Зияева // Современная наука, общество, образование: актуальные вопросы, достижения и инновации : Сборник статей II Международной научно-практической конференции, Пенза, 15 сентября 2022 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2022. – С. 262-264. – EDN BYFJUW.

4. Ziyayeva, X. I. Q. (2021). Hypertextuality Of Tolstoy's Prose. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(06), 64-68.

5. Кахарова, Н. (2019). Актуальность использования интерактивных и дидактических методов на занятиях по русскому языку в общеобразовательных учреждениях. in Library, 19(2), 4-8.